

Elżbieta Chromiec

Adiunkt w Dolnośląskiej Wyższej Szkole Służb Publicznych „ASESOR” we Wrocławiu, autorka publikacji książkowych (m.in. *Dialog międzykulturowy w działalności polskich organizacji pozarządowych okresu transformacji systemowej*, 2011, *Dziecko wobec obcości kulturowej*, 2004) i artykułów naukowych w zakresie badań międzykulturowych, polityki kulturalnej, edukacji nieformalnej. Od 2004 r. rozwija własną koncepcję Studiów Podyplomowych „Administracja i przedsiębiorczość w kulturze” i koordynuje projekty międzynarodowe (m.in. „Saksońskie ścieżki polskiej historii i kultury” 2005 - 2010).

Społeczność romska w Polsce a szanse integracji społecznej

„Mimo że Cyganie byli tak blisko, w gruncie rzeczy nie znaleźmy Cyganów. Byli dla mnie wielką niewiadomą (...). Oto lud, który nie ma swojego miejsca na Ziemi. Nawet Żydzi mieli swoją ziemię obiecaną, a Cyganie nie; gdziekolwiek byli, nie byli u siebie (...). Lud ów nie wie, czym jest prawo w dosłownym tego słowa znaczeniu. Jego prawem jest obyczaj ojców. Podstawową więzią jest więź rodowa. I taki lud trwa między nami przez wieki. Czy nie graniczy to z cudem?”

(ks. J. Tischner)

1. Sytuacja

Społeczność romska (cygańska)¹ budziła i budzi wciąż w społeczeństwie większościowym ambiwalentne emocje. Wyraża się to z jednej strony w poczuciu pewnego dyskomfortu, niejasności, bądź zagrożenia, kiedy dostrzega się biedę i zły stan zdrowia, zaniedbania edukacyjne i specyfikę przestępczości tej hermetycznej grupy mniejszościowej. Z kolei typowa dla tego środowiska swoboda wyrażania uczuć i spontaniczność, artystyczny wymiar życia, niepoddawanie się standardom cywilizacyjnym i rynkowym, budzi u wielu obserwatorów zainteresowanie, jeśli nie autentyczny podziw. Najnowsze wyniki badań socjologicznych nad recepcją obrazu Romów w społeczeństwie polskim wskazują na swoisty paradoks: promowanie pozytywnego wizerunku Roma jako istoty obdarzonej radosną energią, twórczej i utalentowanej zdecydowanie nie wpływa na korzystniejsze postrzeganie środowiska romskiego. Co więcej – sprzyja to utrwalaniu

---

¹ Więcej na temat pojęć „Cygany”/”Rom”, ich genezy, konotacji, zakresu [w:] A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994.

stereotypu Romów jako ludzi nieodpowiedzialnych, niedostosowanych do współczesnego świata, funkcjonujących na jego marginesie.² Dostrzegalnym znakiem tej dychotomii w języku polskim jest współwystępowanie takich pojęć jak „cyganić” (zwodzić, oszukiwać, wykorzystywać) obok „cyganerii” (nieskrępowane, kreatywne, inspirujące życie środowisk artystycznych). Jednocześnie próg niechęci w stosunku do przedstawicieli grup romskich w wielu krajach utrzymuje się na wysokim poziomie; sondaże publiczne w Polsce ostatnich lat wskazują na ponad 60% wskazań niechęci wobec Romów, co sytuuje tę grupę jako najmniej tolerowaną.³

W skali Europy Romowie tworzą najliczniejszą grupę mniejszościową, szacunkowe dane wskazują na jej liczebność rzędu 12 - 15 mln.⁴ W wielu krajach (Rumunia, Węgry, Słowacja, Francja, Włochy) stanowią znaczny procent populacji, sięgający nawet 10%. W Polsce jej liczebność szacuje się na 25 - 30 tys. (opinie liderów grupy), czyli znacznie mniej niż w przypadku żyjącej tu mniejszości niemieckiej, ukraińskiej czy białoruskiej (rząd wielkości każdej z nich 200 - 350 tys.). Co prawda wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. wskazują na liczbę 12 731 deklaracji przynależności do romskiej grupy etnicznej, w przypadku używalności języka romani liczba ta sięga 15 657 wskazań,⁵ to jednak niedoskonałości metodologiczne spisu, a także swoista hermetyczność działań tej społeczności oraz jej mobilność wskazywałyby na liczby znacznie przekraczające te wyniki. Zamieszkujące Polskę grupy romskie nie tworzą dużych skupisk; stosunkowo najliczniej występują w województwie małopolskim (szczypty Cyganów karpackich zwane Bergitka Roma, od ponad stu lat prowadzące osiadły tryb życia), dolnośląskim, mazowieckim, śląskim i wielkopolskim. Według danych spisu zamieszkują 27 gmin na terenie 12 województw, a najliczniej gminy Mielec, Puławy, Ełk i Brzeg, zdaniem liderów romskich natomiast - duże polskie miasta!

Niezależnie od wielkości populacji w poszczególnych krajach Romowie to zazwyczaj grupa ludzi ubogich, bezrobotnych, nisko wykształconych, o przeciętnej długości życia znacznie poniżej europejskich standardów, a przy tym zdecydowanie broniących

² A. Górską, *(De) Konstruowanie stereotypu Roma*, [w:] M. Głowacka-Grajner, E. Nowicka (red.), *Jak się dzielimy i co nas łączy? Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 2007, s. 179-186.

³ A. Bartosz *(Nie bój się Cygana*, Sejny 2004, s. 67-73) przytacza wyniki badań opinii i dystansu społecznego wobec mniejszości w społeczeństwie polskim z początku okresu przemian transformacyjnych i 10 lat później (Demoskop 1991, CBOS 2002), które potwierdzają wysoki próg niechęci do Romów, ale też jego minimalne obniżanie.

⁴ O trudnościach w precyzyjnym określeniu liczby europejskich Romów w: A. Mirga, N. Gheorghie, *Romowie w XXI wieku. Studium polityczne*, Kraków 1998.

⁵ Dane Głównego Urzędu Statystycznego z Narodowego Spisu Powszechnego w 2002 r. (*Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, por. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xber/GUS/PUBL_ludnosc_stan_i_struktura_demograficzno_spoleczna.pdf).

odrębnosci kulturowej, dbajacych o hermetycznosc wlasnego srodowiska. Towarzyszy temu izolacja, marginalizacja, a nawet dyskryminacja ze strony spoleczenstw wieksosciowych, tak w skali lokalnej, jak i w zyciu publicznym poszczegolnych panstw. Warto zaznaczyc przy tym, ze po doswiadzeniach Holocaustu elity romskie byly nieliczne, rozproszone i slabo przygotowane do dzialan publicznych na rzecz swoich srodowisk. Nie sprzyjaly temu rowniez okolicznosci historyczne: 2/3 Romow europejskich mieszkało i mieszka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, a rozwijany tam w warunkach autorytarnych propagandowy model narodu jednolitego etnicznie zdecydowanie nie służył jednostkom i grupom odmiennym kulturowo.

Od końca lat 60. XX w. problemy tej społeczności oraz jej usytuowanie w kontekście prawno-politycznym i społeczno-kulturowym stały się przedmiotem zainteresowania Rady Europy, żywo podnoszącej wówczas kwestie praw kulturowych, a z czasem weszły w orbitę zainteresowań odpowiednich agend Organizacji Narodów Zjednoczonych. Po II wojnie światowej bowiem zdecydowana większość Romów (w Polsce 75% populacji) prowadziła tradycyjnie koczowniczy tryb życia i wg ówczesnych władz (szczególnie w bloku wschodnim) grupa postrzegana była jako niepokorna, a wręcz „kontrkulturowa”. Wprowadzane sukcesywnie od lat 50. XX w. regulacje prawne na poziomie krajowym miały na celu przymusowe osiedlanie, asymilację i tzw. „produktywizację”. W żadnym z krajów Europy Środkowo-Wschodniej nie udało się uregulować kwestii romskiej, nie nastąpiła asymilacja tej grupy ze społeczeństwem większościowym, a nomadyzm Romów przyjął inne formy i wciąż pozostaje ważnym elementem ich tożsamości. Podjęcie kwestii romskiej na arenie międzynarodowej w latach 70. XX w. sprzyjało natomiast budowaniu pozytywnego wizerunku tej grupy o unikalnych cechach kulturowych, przyspieszyło także procesy emancypacji elit romskich i doprowadziło do ich współpracy na arenie międzynarodowej.

Klimat zainteresowania problematyką i sytuacją społeczną Romów w warunkach państwa demokratycznego współtworzą zarówno władze lokalne, krajowe jak i międzynarodowe, współdziałając na tym polu z organizacjami non-profit o różnym zasięgu i celach działania, ale też – co wydaje się najistotniejsze – z przedstawicielami, grupami i organizacjami społecznymi wywodzącymi się z samego środowiska romskiego.⁶

---

⁶ Pierwsze formy samoorganizacji Romów po II wojnie światowej miały miejsce na Dolnym Śląsku: w 1952 r. w Wałbrzychu z udziałem rodziny Siwaków zawiązał się Komitet Cygański, przemianowany następnie na Wojewódzki Zarząd Stowarzyszenia Cyganów Osiadłych, który istniał do 1955 r. Jednak władzom komunistycznym nie udało się nigdy poprzez oddanych jej przedstawicieli z grup romskich zorganizować towarzystw stanowiących ideologiczny pas transmisyjny. Cygańskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe, które powstało w Tarnowie w 1963 r. a w 1983 r. przekształciło się w Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Romów koncentrowało się na potrzebach lokalnej grupy romskiej, nie wchodząc we flirt z władzą. W latach 80. w tym kręgu rodziła się samoświadomość etniczna, zaś w miejscowym Muzeum powstała wówczas jedyna w Polsce wystawa o Romach, która w 1990 r. zyskała status

Znaczący wkład mają także badacze-cyganolodzy z przygotowaniem antropologicznym, etnograficznym, socjologicznym, historycznym bądź lingwistycznym, którzy coraz częściej podejmują badania jakościowe bezpośrednio w środowisku romskim, prezentując wiedzę, opinie, postawy jego przedstawicieli, czy obraz życia jednostek i grup.⁷ Podstawą skutecznych programów wsparcia czy integracji musi być bowiem diagnoza, możliwie fachowa i aktualna. Także szeroko rozumiane programy edukacyjne (szkolne, medialne, społeczne) winny być tworzone w oparciu o tak rozumianą wiedzę. Wielopoziomowy ogląd, współpraca, odwaga myślenia i działania w warunkach różnicy kulturowej wpływają także na przemiany w samym środowisku romskim, zmienia się stopniowo postrzeganie i wiedza Romów o własnej grupie, jej historii, specyfice kulturowej oraz sytuacji i różnorodności w wymiarze globalnym.

2. Kultura⁸

Zdecydowana odmienność kulturowa społeczności romskiej zdaje się być tym czynnikiem, który powoduje izolację grup w przestrzeni lokalnej, trudność integracji społecznej, a nawet wrogość wobec jej przedstawicieli. Zarówno historia Romów, jak też ich język, wartości, obyczaje, ustrukturowanie oraz stosunek do otaczającej rzeczywistości cywilizacyjno-kulturowej były i są wciąż nieczytelne i nieznanne zdecydowanej większości Europejczyków. Nie stanowią obiektu zainteresowania mediów (poza przypadkami ekstremalnych i sensacyjnych wydarzeń), rzadko są przedmiotem regularnych

---

stałej ekspozycji. Muzeum i Stowarzyszenie ściśle do dziś współpracują. Po pogromie w Mławie w 1991 r. środowisko romskie stopniowo zaczęło się organizować; w chwili obecnej w rejestrze Stowarzyszeń dostępnym w MSWiA liczba romskich stowarzyszeń i fundacji w Polsce sięga 40. Oprócz Centralnej Rady Romów (Białystok) i Stowarzyszenia Romów w Polsce (Oświęcim) są to m.in. Centrum Kultury Romów (Tarnów), Stowarzyszenie Mniejszości Narodowej Cyganów „Solidarność”, Międzynarodowe Stowarzyszenie Twórców Romskich w Polsce (Wrocław), Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce (Łódź), Stowarzyszenie Kobiet Romskich (Kraków), Towarzystwo Rodziców Uczniów Romskich (Wrocław), Stowarzyszenie Asystentów Edukacji Romskiej i in.

⁷ Bardzo ceni się prace ww. A. Bartosza – dyrektora Muzeum i Stałej Wystawy Romskiej w Tarnowie, J. Ficowskiego (m.in. *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje*, 1989, *Cyganie na polskich drogach*, 1985), L. Mroza (m.in. *Geneza Cyganów i ich kultury*, 1992, z A. Mirgą *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, 1994, badanie dystansu etnicznego i kultury materialnej Romów), A. Mirgi (współautor ww. tomów z L. Mrozem i N. Gheorghe, *Stereotyp Cyganów a mity o ich genezie* [w:] *Zeszyty Naukowe UJ 1985, The Category of Romanipen and the Ethnic Boundaries of Gypsies*, „Etnologia Polona”, 1987). W 2005 r. ukazały się dwie monografie poświęcone polskim szczepom romskim: *Bergitka Roma. Tożsamość kulturowa* A. Lubeckiej oraz A. J. Kowarskiej *Polska Roma. Tradycja i współczesność*. W ostatnich latach powstało sporo tekstów i raportów z realizacji programu rządowego na rzecz społeczności romskiej m.in. A. Paszki, Ł. Kwadransa.

⁸ Rozdziały pt. *Kultura i Tożsamość* powstały w oparciu o najnowsze badania jakościowe nad społecznością romską w Polsce, zrealizowane przez A. Lubecką i A.J. Kowarską, *op.cit.*

studiów, nie znajdują się w orbicie zainteresowania polityków. Przyznać też trzeba, że sami Romowie nie zabiegają o obecność w życiu publicznym, ich elity zaczynają się dopiero w tej kwestii organizować. Spółeczność romska w pewnym stopniu wciąż broni dostępu do wiedzy o specyfice życia własnej grupy, więc otoczona jest siecią stereotypowych wyobrażeń i uprzedzeń tzw. gadziów (w języku romani: nie-Romów), ale też sami przedstawiciele rozlicznych szczepów romskich w 50 krajach świata coraz bardziej stają się „dziećmi trzeciej kultury” poprzez liczne kontakty ze społeczeństwem większościowym, co powoduje korygowanie autopercepcji własnego położenia społecznego, a nawet – poprzez wchodzenie w mieszane relacje małżeńskie bądź stosunki pracy na zewnątrz grupy – osłabianie granic między odmiennymi systemami kulturowymi i wzajemną weryfikację ocen.

Jak dowodzi M. Courtiade – romski lingwista pracujący we Francji - przodkowie Romów zamieszkujący północno-zachodnie Indie w XI w. n.e. z nieznanymi powodów rozpoczęli wędrówkę przez Persję, Armenię i greckojęzyczne Bizancjum aż do Bałkanów. W XV w. notowano ich obecność w wielu regionach Europy; pierwsze wzmianki na ziemiach polskich pochodzą z Krakowa (1401 r.) oraz ze Lwowa (1405 r., 1408 r.). Wynika z nich, że przybysze trudnili się kupiectwem i pozostawali w bezkonfliktowych relacjach. Większe grupy przybywały na przełomie XIV i XV w. od strony Węgier i Mołdawii, a w XVI w. – uciekając przed prześladowaniami w krajach niemieckich – z Zachodu. Potomkowie tych ostatnich, prowadzący koczowniczy tryb życia, do dziś żyją na terenie Polski, grupa określa się jako *Polska Roma*. Od końca XVIII w. w wioskach Podtatrza i Beskidów zaczęli osiedlać się Cyganie, których dziś nazywamy Romami karpackimi lub *Bergitka Roma*. Od połowy XIX w. natomiast datuje się migracje uwolnionych wówczas Romów z terenu Węgier i Rumunii, określanych jako *Lowarzy* (Lovari – handlarze końmi) i *Kelderasz* (Kelderari – kotlarze). W 1980 i po 1985 r. wyemigrowało z Polski wiele grup romskich, zaś po 1990 r. odnotowano znaczny napływ rumuńskich Romów do naszego kraju. Liczne rzesze bałkańskich i rumuńskich Romów w latach 90. a szczególnie po 2004 r. wyruszyły na emigrację do krajów Europy Zachodniej, powodując tam znaczne turbulencje w funkcjonowaniu lokalnych społeczności.

Zarówno język (a raczej liczne dialekty), jak i profesje tradycyjnie uprawiane przez Romów pozostają w związku z regionem ich historycznego pochodzenia. *Romani* należy do grupy języków indoaryjskich, którą współtworzyły też m.in. hindi, bengalski, nepalski, a jedną z form literackich stanowił sanskryt. Późniejsze migracje spowodowały znaczne różnice między językami poszczególnych grup, które przejmowały słownictwo języka kraju osiedlenia, czasem alfabet, a niekiedy zatracaly język źródłowy lub, zachowując tylko niektóre zwroty romskie, używały języka miejscowego. Profesje uprawiane tradycyjnie przez Romów, takie jak wróżbiarstwo, obróbka metali czy tresura zwierząt

też wiąże się z regionem ich pochodzenia. Później upowszechniły się zawody związane z muzyką i tańcem, sztuką cyrkową, ale także z handlem i hodowlą koni, rękodzielnictwem oraz naprawą naczyń. Romowie w Polsce w okresie po stanie wojennym szybko zareagowali na niedobory rynku krajowego; wiele rodzin zdobyło wtedy fortunę, dostarczając z Zachodu lub z Południa deficytowe towary. Prawo obyczajowe Romów zabrania wykonywania niektórych zawodów i, choć jest to uzależnione od specyfiki poszczególnych szczepów, na ogół panuje przekonanie, że nieodpowiednimi profesjami dla Romów są m.in. grabarz, rakarz, lekarz, strażnik więzienny, a także sprzątaczką, pielęgniarką i położną.

W zależności od grup rodowych lub trybu życia ustala się różne warianty kultury organizacyjnej i systemu punitywnej. Grupy wędrujące (np. Kelderasze) wyznaczają przywódcę taboru, w przypadku istotnych problemów zwołują Radę Starszych (*Romano Kris*), natomiast zwierzchnikiem społeczności Polska Roma jest *Szero Rom* (zwany też „królem”), strażnik tradycji, podejmujący decyzje o szerokim znaczeniu i skutkach społecznych. *Szero Rom* powołuje wójtów, czyli mężczyzn o uznanym autorytecie, opiekujących się społecznością na określonym terenie. Kodeks obyczajowy, czyli prawa i obowiązki Roma wobec swojej grupy, reguluje instytucja *skalań* (dużych i małych). Za nieprzestrzeganie istotnych zaleceń i czyny typu zabójstwo, kradzież, nieczystość, donosicielstwo itp. grozi wydalenie poza społeczność romską, a postępowanie prowadzone przez *Szero Roma* ma charakter obrad sądu. Karze się także uprawianie niektórych zajęć i zawodów, niestosowny strój, pewne zachowania seksualne, a nawet makijaż. Możliwe jest złożenie przysięgi przez osobę skalaną, a konieczne – zadośćuczynienie poszkodowanemu. Wiele rytuałów wciąż zawiera elementy myślenia magicznego, nawet te łączone z zachowaniem religijnym (Romowie w Polsce związani są głównie z katolicyzmem).

Zarysowana tu skrótowo sfera obyczaju i praw nią rządzących, swą genezę sytuująca w tradycji poszczególnych szczepów, dotyczy praktycznie wszystkich dziedzin życia indywidualnego i zbiorowego. Mimo różnic pomiędzy grupami rodowymi obowiązujące są wciąż specyficzne reguły zawierania małżeństw (*mangavipen*) i rozwodu, życia rodzinnego i towarzyskiego, wychowywania dzieci, leczenia oraz stosunku do zmarłych. Nietrudno dostrzec wciąż silny patriarchalny charakter funkcjonowania rodzin, szacunek wobec starszych (także kobiet!), wyraźne różnicowanie świata kobiet i mężczyzn. Bardziej ceniona jest tu czystość moralna niż fizyczna (stąd być może nieszczególność dbałość o wygląd domów), a o dobra materialne o tyle, o ile pozwalają przeżyć rodzinie i cieszyć się życiem wraz z innymi. Wartości, wokół których koncentruje się świat romskiej kultury, to gościnność, solidarność wewnątrzgrupowa, afirmowanie więzi z obecnymi, słowem – *człowiek i znaczenie jego obecności dla drugiego człowieka*. Intensywność i rytualność spotkań Romów przy suto zastawionych stołach, z nieodłączną muzyką

i tańcem, to dla wielu współczesnych *gadziów* obraz zapomniany, nieczytelny, często niewłaściwie interpretowany; niewiele grup kulturowych tak afirmuje więzi z obecnymi, głośno wyraża radość życia, pozostając przy tym w zgodzie z kodeksem własnych zasad (*romanipen*). Warto zaznaczyć w tym kontekście, że ta charakterystyka dotyczy reguł i zasad w relacjach wewnętrznych. Wobec *gadziów* stosowane są inne, nie zawsze subtelne zasady, a niektórzy komentatorzy piszą wręcz o zjawisku podwójnej moralności lub formach eksploatawania nie-Romów.

3. Tożsamość

Doświadczenia XX w. – szczególnie Holocaust (*Porrajmos*) ponad 50-75% europejskich Romów oraz tzw. „Wielki Postój” czyli systemowy przymus osiadłego trybu życia znacznej części populacji (głównie w Europie Środkowo-Wschodniej) w bliskim kontakcie ze społeczeństwami większościowymi – przyczyniły się do ewolucji tożsamości społecznej i indywidualnej Romów. Lęk, rozpacz, niepewność tych, którzy przeżyli Zagładę wzmagala świadomość bezsilności nielicznej, rozproszonej, pozostałej przy życiu elity romskiej, długo po wojnie nie mającej żadnego przedstawicielstwa politycznego ani na poziomie krajowym, ani na arenie międzynarodowej. Tymczasem w warunkach bliskiej koegzystencji ze społeczeństwem większościowym krystalizowała się świadomość własnych potrzeb i interesów, ale też własnej tożsamości i odrębności kulturowej. Procesu nie ułatwiała pauperyzacja, analfabetyzm, złe warunki socjalne, zdrowotne i mieszkaniowe zdecydowanej większości przedstawicieli tego środowiska. Dopiero na przełomie lat 60. i 70., kiedy sprzyjający klimat dla samoorganizacji środowisk romskich stworzyła działalność międzynarodowych organizacji (Rada Europy, ONZ), rozpoczął się proces budowania struktur o zasięgu międzynarodowym: w 1971 r. w Londynie odbył się I Zjazd Romani Union – pierwszej w historii platformy spotkania i dyskusji Romów ze wszystkich kontynentów, która do dziś stanowi żywą, inspirującą i skuteczną formę integracji zróżnicowanych obyczajowo i językowo społeczności, wciąż żyjących w strukturach bliskiego dystansu, bez znajomości genezy i historii swojego narodu (starania o międzynarodowe uznanie panromskiego narodu to jedno z pól aktywności Międzynarodowej Unii Romów - IRU).

Tożsamość romska w skali globu jest zhybrydyzowana i rozszczepiona. Język poszczególnych grup przyswajał słownictwo, czasem intonację języka społeczności otaczającej, podobnie rzecz się miała z religią – jej praktykowanie przybierało w przypadku różnych grup nieco odmienną postać. Tradycja i język wciąż podlegały tu zasadzie transmisji bezpośredniej i międzygeneracyjnej, a życie zgodne z tradycją stanowiło jeden z najważniejszych czynników określających romską tożsamość. Język *romani* ma

charakter międzodialektyczny, nie wykształcił formy pisemnej. Dopiero starania IRU rozpoczęły proces narodowego samookreślenia: rozpoczęto pracę nad ujednoczeniem pisowni alfabetu *romani*, aby możliwy był przekaz w szerszej skali społecznej i ekspresja twórcza przedstawicieli poszczególnych grup, ustalono też tekst hymnu, jak również wydyskutowano kształt flagi. Na język romski przetłumaczono już Biblię, tworzy się elementarze, komiksy, wydaje baśnie romskie! Rośnie liczba twórców piszących w tym języku, a wśród nich m.in. poeci i poetki z polskich szczepów, jak np. Izolda Kwiek, Edward Dębicki, Karol Parno-Garliński, nie zapominając o wspaniałej romskiej poetce Bronisławie Wajs (zwanej Papuszą), której wiersze odkrył w latach 50. J. Ficowski, a objawivszy je światu wraz z małym słowniczkiem polsko-romskim zesłał na Papuszę zemstę jej szczepu.

Tak ożywioną działalność w skali międzynarodowej wspiera na terenie Polski aktywność wykształconych Romów, kobiet i mężczyzn, grupy jeszcze niezbyt licznej, ale zaznaczającej swoją obecność w środowiskach lokalnych i regionalnych, promującej swoją kulturę i tradycję, wspierającej edukację dzieci romskich (wielu z nich pracuje w charakterze asystentów edukacji romskiej) bądź animującej - poprzez inicjatywy stowarzyszeniowe - środowisko dzieci, młodzieży lub kobiet romskich. Niektórzy przedstawiciele tej grupy są już rozpoznawani medialnie (np. Anna Markowska z poznańskiej Fundacji Bahtałe Roma, Roman Kwiatkowski ze Stowarzyszenia Romów w Polsce), często wypowiadają się na bieżące, istotne tematy związane z funkcjonowaniem i kondycją własnej grupy mniejszościowej. Nowe elity, związane z emancypacją społeczności romskiej w demokratycznych warunkach nie współtworzą wewnętrznych, tradycyjnych struktur swojej grupy, pozostając jednak w bezkonfliktowych relacjach z ich przedstawicielami. W wielu przypadkach nie potwierdza się teza o odchodzeniu od tradycji i zrywaniu ze wspólnotą przez wykształconych Romów. Czasem zmienia się ich status materialny i sytuacja społeczna, ale w każdej organizacji szczepowej są rodziny lepiej i gorzej sytuowane, mniej lub bardziej zaangażowane w środowisku. Niezależnie od ewolucji i wpływu wielu czynników poczucie tożsamości przedstawicieli tej grupy wciąż jeszcze manifestuje się poprzez identyfikację z romskim etosem, solidarność z członkami grup, celebrowanie obrzędów i rytuałów.

A. Mirga⁹ – polski etnolog romskiego pochodzenia - podkreśla znaczenie kilku powojennych wydarzeń dla kształtowania się zbiorowej tożsamości polskich Romów. Uchwała Prezydium Rządu PRL z 1952 r. o pomocy państwa przy przechodzeniu na osiadły tryb życia ludności cygańskiej oraz administracyjny zakaz ruchu taborów cygańskich i przymus osiedlania na mocy rozporządzenia z 1964 r. zmieniły sytuację społeczną

⁹ A. Mirga, *Romowie w historii najnowszej Polski*, [w:] Z. Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1997, s.153-179.

Romów, ale też wpłynęły na etnocentryzm i ekskluzywizm tych grup. W latach 60. osiedlono większość rodzin romskich, dzieci trafiły do polskich szkół, ale ich nie kończyły, a dorośli w większości przypadków (ponad 70%) korzystali z zasiłków dla bezrobotnych. Nowy impuls przyszedł ze strony Kościoła katolickiego w II połowie lat 70. Pano- wało wówczas znaczne ożywienie etniczne Romów, tym chętniej słuchali kazań oraz odprawianej liturgii w swoim języku, celebrowanej przez ks. E. Wesołka. Ks. Wesołek – jeden z duszpasterzy Romów - wydawał pierwsze czasopismo dla tej grupy wiernych pt. „Dewel Sarengro Dad” (Bóg Ojciec Wszystkich), którego współautorzy konsekwentnie używali określenia „Rom” zamiast „Cygan”. W tym kręgu zrodziła się również żywa do dziś tradycja corocznych romskich pielgrzymek do Częstochowy i Limanowej, sprzyja- jących wewnętrznej integracji i poczuciu przynależności. Natomiast dramatyczne zajścia w Koninie i Oświęcimiu w 1980 r. - przejaw nieudanych procesów osiedlania i asymilacji w środowiskach lokalnych - oraz pogrom w Mławie w 1991 r. skutkowały ostatecznie znaczną mobilizacją środowisk regionalnych i założeniem ogólnopolskiego Stowarzy- szenia Romów w Polsce (w grudniu 1991 r.) celem reprezentowania interesów środowiska także w wymiarze politycznym, obrony ich praw obywatelskich i kulturowych.

Stowarzyszenie Romów odegrało znaczącą rolę w kształtowaniu nowej świadomości etnicznej polskich Cyganów. Istotne jest, że jego funkcjonowanie nie doprowadziło do konfliktu z tradycyjnymi autorytetami i zwierzchnikami Romów, których zadaniem pozostaje czuwanie nad przekazem romskiego etosu i jego przestrzeganiem, natomiast działalność Stowarzyszenia wprowadziła polską społeczność romską w wymiar politycz- ny i publiczny, tworząc respektowaną przez władzę i zdolną do dialogu reprezentację grupy mniejszościowej, która doświadcza dyskryminacji i agresji oraz wymaga wielo- wymiarowego wsparcia.¹⁰ Bardzo ważne dla procesów tożsamościowych polskich Ro- mów wydają się inicjatywy Stowarzyszenia, tj. wydawanie kwartalnika „Dialog Pheni- ben” oraz założenie Romskiego Instytutu Historycznego. Znaczną rolę w środowisku pełni także Centralna Rada Romów w Polsce, wydawca miesięcznika „Rrom p-o Drom” oraz Biblioteki Cyganologicznej. Obie organizacje współpracują w zakresie tematyki romskiego Holocaustu (w Białymstoku prezentowana jest teraz wystawa dotycząca Zagłady Romów). Niezwykle znaczące są także przedsięwzięcia A. Bartosza – wielolet- niego dyrektora Muzeum Etnograficznego w Tarnowie, inicjatora pierwszej wystawy o historii i kulturze Romów polskich (1979 r.), z której następnie utworzono stałą „cygań- ską” ekspozycję o dużych walorach edukacyjnych (1984 r.), oraz Międzynarodowego Taboru Pamięci Romów – swoistego pielgrzymowania przez Małopolskę szlakiem martyrologii polskich Cyganów w okresie II wojny światowej.

---

¹⁰ Tamże, s.178.

Poziomy integracji i tożsamości kulturowej Romów, zdaniem T. Palecznego,¹¹ kształtują się w trzech wymiarach: rodzinno-szczepowym, w skupiskach ponadlokalnych w granicach kraju oraz poprzez międzynarodowe kontakty i współpracę inicjowane głównie przez młode, wykształcone pokolenie. Znaczący wpływ na te procesy ma otoczenie kulturowe i relacje ze społeczeństwem większościowym, ale też przemiany społeczne i cywilizacyjne. Zdaniem Ł. Kwadransa,¹² „istotne u Romów jest to, że brak im wspólnej świadomości etnicznej. Jest ona dopiero niejako projektowana przez wąskie elity romskie”. Zdaniem tego autora tożsamości szczepowe zanikają, dewaluują się na rzecz szerszej pojętej romskości. Jednocześnie powstają projekty nowej tożsamości Romów, umieszczające ją w kategoriach uniwersalnych. Badacze rozważają też wariant europejskiej tożsamości Romów z pominięciem fazy tożsamości narodowej. Ale możliwy wydaje się także wariant nowej plemienności, czyli powrotu do tradycyjnych elementów tożsamości romskiej.¹³

4. Integracja

Funkcjonowanie grup romskich w realiach polskiego społeczeństwa i państwa podlega ewolucji. Budowanie demokracji, akcesja do Unii Europejskiej, umowa z Schengen też skutkują zmianami w społeczno-kulturalnej kondycji Romów: chroni ich prawo, powstają gremia eksperckie i polityczne podejmujące problematykę romską zarówno w strukturach europejskich (np. Komitet Ekspertów Rady Europy ds. Romów i Osób Wędrujących), jak i krajowych (Komisja Sejmowa ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych). Obowiązek szkolny, ale przede wszystkim wysoka waloryzacja edukacji w społeczeństwie polskim i jej promowanie w środowisku romskim powoduje, że rośnie liczba dzieci i młodzieży tej grupy podejmująca wysiłek kształcenia, coraz więcej osób studiuje i wchodzi w kręgi zawodowe wcześniej nie mające przedstawicieli pochodzenia romskiego, ale nie wykluczane przez wewnętrzny kodeks (np. prawo, przedsiębiorczość, elektronika, nauczycielstwo). Także zasady obyczajowe w konfrontacji z nowymi zjawiskami społeczno-kulturowymi i cywilizacyjnymi wydają się ulegać pewnej modyfikacji: młodzież korzysta z telefonów komórkowych i Internetu, dziewczętom zdarza się nosić spodnie, ale nie na masową skalę. Muzyka, taniec i ruch wciąż wpisane są w kulturową

---

¹¹ T. Paleczny, *Romowie czy Europejczycy. Odrębność kulturowa Romów a procesy europeizacji*, „Dialog Pheniben”, IV 2004, s.7-10.

¹² Ł. Kwadrans, *Tożsamość etniczna w procesie przemian. Projektowanie i przekształcanie romskości*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Cieszyn-Warszawa-Kraków 2005.

¹³ Tamże, s.232.

specyfikę życia Romów, a nomadyzm to nie tylko kontakty rodzinne i realizacja własnej przedsiębiorczości, to także obszar niezależności i możliwości decydowania o własnym losie. Zainteresowanie wzajemne i wiedza Polaków i Romów o kulturze, historii i kondycji obu zbiorowości wciąż wydają się być niewystarczające, aby proces wzajemnej modyfikacji stereotypów i uprzedzeń miał szanse zaistnieć.

Zainicjowany w marcu 2001 r. *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001 - 2003*, przyniósł pierwsze zmiany w kondycji mieszkającej w tym regionie licznej populacji romskiej. Celem zasadniczym jego realizacji było zainicjowanie uczestnictwa Romów w życiu lokalnego społeczeństwa i niwelowanie różnic w poziomie życia, przy zachowaniu i promowaniu kulturowej specyfiki środowiska romskiego. Elementy programu obejmowały edukację, kulturę, zdrowie, zatrudnienie, bezpieczeństwo, sytuację bytową oraz popularyzację wiedzy o społeczności romskiej. Istotne było także – w perspektywie dalszej realizacji programu w innych regionach kraju – wypracowanie mechanizmów osiągnięcia ww. celów, a nie tylko doraźna pomoc potrzebującym. Szczególnie rozbudowany był komponent edukacyjny, jako że nauka dzieci i młodzieży jest najbardziej skuteczną drogą awansu społecznego, służy młodej generacji w poznawaniu historii własnej grupy i budzi ciekawość własnej odmienności i tożsamości kulturowej. Po 20 latach praktykowania zrezygnowano z koncepcji klas romskich, izolujących uczniów romskich od polskich, a dzieciom romskim w wieku przedszkolnym zaproponowano miejsca w przedszkolach, planując jednocześnie współpracę z ich matkami. Remontowano domy, podnosząc ich standard, oddłużano obiekty, regulowano kwestie własności działek, na których znajdują się domy Romów. Stopniowo dostrzeżono, że następuje obiecująca zmiana waloryzacji zarówno edukacji, jak i pracy w środowisku. Społeczność romska, z reguły niechętna mediom, stała się z czasem obiektem ich ożywionego zainteresowania. Dużą rolę odegrały tu organizacje non-profit pracujące w kontakcie ze społecznością romską, a także stopniowo powstające organizacje romskie.

Rządowy program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004 - 2013 ma za sobą siedem lat realizacji, co pozwala na wstępne oceny. Uruchomiono pokaźne środki na realizację programów szkolnych z udziałem nauczycieli wspomagających oraz asystentów romskich, a większości działań w ramach obszarów problemowych podejmują się stowarzyszenia (romskie i nie-romskie) we współpracy z instytucjami rządowymi i samorządowymi. Wykorzystuje się doświadczenia programu pilotażowego w zakresie realizacji celu głównego: zwiększenia uczestnictwa Romów w życiu społeczno-kulturalnym oraz na lokalnym rynku pracy. We Wrocławiu, gdzie liczebność grup romskich szacuje się na ok. 2 tys., powstało Centrum Informacji i Rozwoju Społecznego, które pełni rolę lidera wielu projektów „romskich” realizowanych we współpracy z MOPS

oraz Fundacją „Prom” i Fundacją „In Posteriori” (np. „Romowie i Gadziowie na jednym podwórku”). Regularnie odbywają się spotkania informacyjno-koordynacyjne z udziałem władz samorządowych i rządowych, zaangażowanych organizacji oraz przedstawicieli Romów. W uruchomionym Centrum Zawodowej Aktywizacji Romów (CZAR) udziela się porad edukacyjnych, prawnych, socjalnych, ale też prowadzi się warsztaty dla urzędników, policji i pracowników socjalnych. Pod opieką MOPS tworzy się romskie grupy samopomocowe, rośnie liczba świetlic środowiskowych dla dzieci i młodzieży w tzw. „dzielnicach romskich”. Regularnie odbywają się we Wrocławiu festiwale kultury romskiej i przeglądy dziecięcych grup artystycznych, zainaugurowano I edycję Festiwalu Filmowego Kultury Romskiej, widoczny jest też udział Romów we wspólnej inicjatywie mniejszości Wrocławia pt. Kalejdoskop Kultur. Trwa również budowa Centrum Kultury Romskiej w dzielnicy Brochów – projekt koordynuje romskie stowarzyszenie „Romani Bacht”. Wszystkie przedsięwzięcia finansowane są ze środków gminy Wrocław, MSWiA oraz funduszy unijnych a realizowany wspólnie program uchodzi za wzorcowy w skali kraju.

Realizacja Programu koncentruje się na zdiagnozowanych potrzebach środowisk romskich, ich zaniedbaniach i słabościach, ale też wykorzystuje siłę i inicjatywność tego środowiska. Najwięcej środków przeznacza się na działania edukacyjne, na poprawę warunków bytowych oraz działalność kulturalną i wspieranie tożsamości romskiej. Zdecydowanie mniej środków koncentruje się na upowszechnianiu wiedzy o Romach w społeczeństwie większościowym: nieliczne są audycje telewizyjne, radiowe czy akcje billboardowe, a akademickie programy kształcenia nauczycieli rzadko przygotowują do pracy w środowiskach i klasach zróżnicowanych kulturowo. Niezbyt sprawne i skuteczne wydają się wciąż instrumenty polityki zatrudnienia i polityki mieszkaniowej. Mimo tych uwag warto podkreślić, że „(...) w chwili obecnej rozpoczynamy etap zupełnie nowy: etap integracji (nie asymilacji!) Romów do społeczeństwa polskiego, etap otwierający społeczności romskiej możliwość uzyskania równego z innymi obywatelami, nie tylko de iure, ale także de facto, statusu. Zapoczątkowane tym programem działania rodzą nadzieję na zmianę zjawiska, jakim jest społeczne wykluczenie Romów. Ale warunkiem powodzenia jest pełne uświadomienie Programu [...] i tkwiących w nim możliwościach tylko liderom organizacji romskich, ale także – a może przede wszystkim – społeczności romskiej w Polsce”.¹⁴

Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, jak będzie przebiegał proces integracji społeczności romskiej w Polsce. Ważne wydają się głosy teoretyków i badaczy, jak i praktyków oraz komentatorów realizacji programu rządowego. Ci ostatni zwracają uwagę,

---

¹⁴ A. Paszko, *Rządowe programy na rzecz społeczności romskiej w Polsce. Doświadczenia i perspektywy*, [w:] M. Malikowski, D. Wojakowski (red.), *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, Kraków 2005, s. 223-240.

że proces winien być obliczony na generacje, ale może go przyspieszyć zmiana jakościowa w bezpośrednich relacjach Polaków i Romów w środowiskach lokalnych, bo takie są założenia polskiego modelu integracji. Wiele zagadnień i problemów wymaga nowego oglądu i opisu badawczego, np. specyfika językowego obrazu świata Romów, zmiany w kondycji grup w Polsce, dzisiejsze formy obrzędowości i folkloru, nowe przejawy przedsiębiorczości Romów, czy nomadyzm w XX wieku. Szereg ważnych tematów dotyczących osobliwości kultury, języka i etosu romskiego można wprowadzać do ogólnego obiegu poprzez media czy działania publiczne (wykłady otwarte, spotkania autorskie, gry miejskie, sztukę w przestrzeni miasta itp.), bo nasza wiedza o Innych (Romach) jest wciąż bardzo skromna. Ważna i sprzyjająca integracji wydaje się ponadto zmiana w postrzeganiu Romów we współczesnej Europie: już nie są bezkarnie odrzucani i traktowani wyłącznie jako „problem” w życiu publicznym. Przeciwnie – w działaniach politycznych i rozstrzygnięciach prawnych szanuje się odmienną kulturę tej mniejszości oraz chroni jej dziedzictwo. Integracja wymaga jednak przede wszystkim wzajemnej otwartości w warunkach nawiązywania wielu codziennych, nieformalnych kontaktów z Obcymi/Innymi, aby w pewnej perspektywie możliwe stało się, mniej lub bardziej regularne, współdziałanie mające na celu budowanie relacji między odmiennymi kulturowo osobami czy grupami w miejscu pracy, zamieszkania, nauki i zabawy. Bo dla takiego świata pracujemy już dziś.

A. Bibliografia

- Adamczuk L., Łodziński S. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, Warszawa 2006
- Balvin J., Kwadrans Ł. (red.), *Situation of Roma Minority In Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, Wrocław 2010
- Bartosz A., *Nie bój się Cygana – Na dara Romestar*, Sejny 2004
- Bartosz A., *Poznajemy historię Romów*, Szczecinek 2005
- Chodubski A., *Mniejszości narodowe w Polsce*, <http://www.bezupzedzen.org>, 2000
- Dudra S., Nitschke B. (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, Kraków 2010
- Ficowski J., *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1985
- Gellert T. (red.), *Konferencja naukowa „Prawa mniejszości narodowych i etnicznych w praktyce”*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2007
- Jakimik E.A., *Romowie. Koczownictwo, osiadły tryb życia – wybór, konieczność czy przymus?*, Szczecinek 2009
- Jasiński Z., Lewowicki T. (red.), *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych w Europie*, Opole 2004
- Kaprański S., *Problemy zagłady Romów w czasie II wojny światowej. Próba ujęcia syntetycznego*, [w:] P. Borek (red.), *O Romach w Polsce i w Europie. Tożsamość, historia, kultura, edukacja*, Warszawa 2009
- Klimkiewicz B., *Mniejszości narodowe w sferze publicznej – prezentacje, praktyki i regulacje medialne*, Kraków 2003
- Kowarska A. (2005), *Polska Roma. Tradycja i nowoczesność*, Wyd. DiG, Warszawa
- Kwadrans Ł., *Tożsamość etniczna w procesie przemian. Projektowanie i przekształcanie romskości*, [w:] Lewowicki T., Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – nowe problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Cieszyn –Warszawa –Kraków 2005
- Kwadrans Ł., *Edukacja Romów. Studium porównawcze na przykładzie Czech, Polski i Słowacji*, Wrocław – Wałbrzych 2008
- Lubecka A., *Tożsamość kulturowa Bergitka Roma*, Kraków 2005
- Michalik E., Chałupczak H. (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji i integracji*, Wyd. UMCS, Lublin 2006
- Mirga A., *Romowie w historii najnowszej Polski*, [w:] Kurcz Z. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1997, s.153-179

- Mirga A., *Romowie – proces kształtowania się podmiotowości politycznej*, [w:] Madajczyk P. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych 1944 - 1989*, Warszawa 1998
- Mirga A., Gheorghe N., *The Roma in the Twenty-First Century: A Policy Paper*, [w:] *Project on Ethnic Relations*, Princeton 1997
- Mróz L., *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII wieku*, Warszawa 2001
- Nowicka E., *Romowie o sobie i dla siebie. Nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2003
- Paszko A., *Rządowe programy na rzecz społeczności romskiej w Polsce. Doświadczenia i perspektywy*, [w:] Malikowski M., Wojakowski D. (red.), *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, Kraków 2005, s. 223-240
- Parno-Gierliński K., *Zawody, profesje romskie*, Szczecinek 2008
- *Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001 - 2003*, http://www.msw.gov.pl/portal/pl/192/Pilotazowy_program_rzadowy_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_województwie_malopol.html
- *Rządowy program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013*, http://www.mswwia.gov.pl/portal/pl/185/2982/tresc_Programu.html
- Runiewicz-Jasińska R., *Wolność od dyskryminacji na przykładzie położenia Romów w Polsce*, [w:] Bäcker R., Marszałek-Kawy J. (red.), *Między otwartą a domkniętą myślą polityczną. Szkice o najnowszej refleksji politycznej*, Toruń 2006, s.194-203
- Tischner J., *Tolerancja czy wzajemność?*, [w:] Mirga A., Mróz L. (red.), *Cyganie: odmienność i nietolerancja*, PWN, Warszawa 1994, s. 9-11
- Vania de Gila Kochanowski, *Mówmy po romsku*, Szczecinek 2003
- Weigl B., Gierliński K., *Romowie we współczesnej Polsce. Poszukiwanie wspólnej perspektywy w pokonywaniu barier i budowaniu szans rozwoju*, http://www.romowie.com/instytut/io2009_weigl_gierlinski.pdf, 2009

B. Wybrane strony internetowe w języku polskim i angielskim dotyczące Romów:

- www.romowie.com
- www.stowarzyszenie.romowie.net
- www.romowie.info
- www.kobietyromskie.free.ngo.pl
- www.elementaro.org
- www.szukamypolski.com
- www.muzeum.tarnow.pl
- www.rroma.org
- www.dipity.com/timeline/Gypsies-History/list
- www.romarights.net
- www.knowledgerush.com
- <http://thepoormouth.blogspot.com>
- www.romowie.edu.pl
- <http://www.etnoteam.pl/etno/romowie>
- <http://www.biblioteka.krakow.pl/img/ROMOWIE%20bibliografia.pdf>
- http://pl.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content@task=view@id=16@Itemid=16
- <http://polskalokalna.pl/wiadomosci/mazowieckie/warszawa/news/rom-twoj-blizni-poczatek-kampanii-spoecznej,1675744,3319>

Roma community in Poland and chances of social integration

The article concentrates on the cultural aspects of the existence of the Roma community in Poland and shows a dynamic of changes in the identity-building processes of this group, which has been present in Central and Eastern Europe since the beginning of the 14th century.

Today the most important question concerns the integration of the Roma population (approx. 30–35,000 persons) into Polish society. Many Roma experience difficult life circumstances due to social or economic barriers to access education or the labor market. Still in the future these problems might be easier to solve than the problem of cultural otherness, which is not understood or accepted by many ethnic Poles.

Negative stereotypes and prejudices are still alive, notwithstanding government programs at the central and local level aimed at the integration of Roma and a change in social attitudes towards this ethnic group. The article analyses the importance of the government Program for Roma Community in Poland for the years 2004–2013, as well as the local government and civil society initiatives in Wrocław. Taking the example of Wrocław they resulted in several cultural events organized with the involvement of the Roma which helped to build bridges within the local community.

